

KONTRA MIKLÓS-JOHN BAUGH

Önként s dalolva adja fel nyelvét s kultúráját?*

Kontra) M(iklós): Valahol azt olvastam, hogy a négerek beszélte angol nyelvészeti kutatásában az jelentette a nagy áttörést, amikor az első néger nyelvészek tanulmányozni kezdték ezt a változatot. Miért fontos, hogy négerek tanulmányozzák a négerek angolját?

John) B(augh): Nem olyan nagyon fontos. Tény azonban, hogy a néger nyelvészeknek első kézből való, személyes ismereteik vannak arról a kultúráról, amelyet tanulmányoznak és - a faji¹ előítéletek amerikai történelmi szerepe miatt - sok fehér tudós nem fér hozzá a legfontosabb adatokhoz és nem rendelkezik a szükséges intuíciókkal. A néger tudósoknak megvolt az az előnyük, hogy értették a tanulmányozott kultúrát, nyelvi intuícióik azonosak voltak adatközlőik intuícióival, és ez lehetővé tette számukra, hogy az alapnyelv² mélyebb kérdéseit is vizsgálják.

K. M.: Mondanál erre egy konkrét példát?

J. B.: A *steady* szó használata olyan mondatokban, mint például *They be steady running*'. Ami engem illet, eleinte nem is voltam tudatában, hogy a *steady* ilyen használata a néger angol nyelvtani sajátossága. Fehér nyelvészek hívták fel rá a figyelmemet, egészen pontosan William Labov fia, Simon, aki egy néger barátjától hallott ilyen mondatokat. Magam azért nem vettem észre, hogy itt néger sajátossággal van dolgunk, mert tudtam, hogy a fehérek nem sztenderd nyelvi formákat is használnak, például *they ain't got none*³, de azt nem tudtam, hogy a *steady*-t nem használják. Na már most, miután föl hívták rá a figyelmemet, támaszkodhattam a magam néger angol nyelvi intuícióira, amikor a *steady* használatát a néger közösségekben kutattam. Vizsgálataim során kiderült, hogy a *steady*-nek sajátosságos nyelvtani funkciója van a néger angol alapnyelvben, nevezetesen: ez a határozó a folyamatos ige által jelölt cselekvés intenzív, kitartó, következetes módjára utal. A fehér nyelvészek azért nem tudtak erre rájönni, mert a saját, sztenderd angolnak megfelelő szemantikai interpretációjukat tulajdonították a *steady*-nek. Amikor megkérdeztem fehér kollégáimat, hogy mit jelentenek a *steady*-s mondatok, néhányan azt felelték, hogy ezek a mondatok nyelvtanilag helytelenek, mások viszont félreértelmezték ezeket a mondatokat. Azért értelmezték félre őket, mert föltételezték, hogy a *steady* megfelel a sztenderd angolbeli *steadily* határozónak, csak hogy a sztenderd *steadily* nem jelent intenzív, kitartó cselekvést.

K. M.: Értem. Tehát mit jelent pontosan a *They be working steady*?

J. B.: Azt, hogy nagyon intenzív, kitartó, következetes módon dolgoznak.

K. M.: Nem lehet félbeszakítani a munkájukat?

J. B.: Nem célszerű dolog.

K. M.: Gondolod, hogy a magyarországi cigányokkal hasonló lehet a helyzet? Vagyis, hogy egy cigány nyelvész nyelvi intuíciói pontosabbak kell legyenek egy magyar nyelvész intuíciójánál?

J. B.: Vannak olyan cigány nyelvészek, akik a cigány nyelvet kutatják, habár nem Magyarországon. A cigány terepnyelvészek a magyaroknál jobban hozzáférnek a nyelvi adatokhoz. Az a véleményem, hogy a képzett cigány nyelvészek a cigányok beszélte nem sztenderd magyar és a sztenderd magyar közötti árnyalt nyelvi különbségeket pontosabban, szakszerűbben tudnák leírni.

K. M.: Magyarországon vannak, akik úgy tartják: a cigányok se cigányul, se magyarul nem tudnak rendesen. Gondolom, a négerok se tudnak angolul, vagy tudnak?

J. B.: Az Egyesült Államokban sokan vannak, akik úgy vélik, a négeroknak nincs semmilyen nyelvük. Kérdésedből azt veszem ki, hogy sok magyar ezekhez az amerikaiakhoz hasonlóan vélekedik. Csak hogy ezek a vélemények a nyelvi viselkedéssel kapcsolatos tudatlanságot tükrözik. Minden egyes embernek a Föld minden egyes társadalmában

koherens nyelvi rendszere van. Nyelvtudományi szempontból egyetlen nyelv vagy nyelvjárás sem magasabb rendű a többinél. Ez a szellemiség azonban hiányzik a társadalomból. A társadalmak átlagos tagjainak nagyon határozott érzéseik vannak arról, hogy mi számít nyelvileg jónak s mi rossznak. Aztán amikor az emberek hangot is adnak ezeknek a nézeteiknek, kiderül, hogy véleményük a nyelvi mitológia körébe tartozik és a nyelvészeti tények ismeretének hiányán alapul.

K. M.: A nyelvhasználat és a társadalmi érvényesülés egymáshoz kapcsolódik. A sztenderd angolnak magas a presztízse, a négernek alacsony. A sztenderd angolt beszélőknek nagyobb esélye van a társadalmi érvényesülésre, mint a néger angolt beszélőknek. Ugyanez a helyzet a sztenderd magyar beszélők és a cigány magyar beszélők esetében is. Azok az emberek, akik szerint a négereknek meg kell tanulniuk a sztenderd angolt és a cigányoknak a sztenderd magyart, jó szándékú emberek, nem?

J. B.: A legtöbb közöttük jó szándékú, de fajgyűlölők is tesznek ilyen kijelentéseket. A hatalmi pozícióban levők egy része és a tudatlanok úgy vélik: a kulturális alkalmazkodás, hasonulás mindig a többségi, hagyományos normák irányába kell történjen. Más szavakkal: a cigányok dolga, hogy hasonuljanak a magyarokhoz, a négerké meg az, hogy hasonuljanak a hagyományos középosztálybeli amerikaiakhoz. Látszólag, a felszínen, a sztenderd nyelv megtanulására való buzdítás rendjén való. Meg kell azonban vizsgálni, hogy a többségi társadalmi-kulturális normákhoz való alkalmazkodás, például a magyarországi cigányok és az amerikai négeres esetében, együttjár-e az adaptáció előtt tapasztalt diszkrimináció megszűnésével? Ha valaki azt állítja, hogy a négereseknek azért jut osztályrészül a megkülönböztetés, mert nem sztenderd angolt beszélnek, akkor azt is állítja, hogy amennyiben elsajátítja egy néger a sztenderd angolt, megszűnik ellene a diszkrimináció. Magam nem ezt tapasztaltam. Amikor nemrég a kaliforniai Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences (Társadalmi Tudományok Kutatóintézete) vendégprofesszora voltam, lakást kerestem a családomnak. Telefonon érdeklődtem, hogy megtekinthetek-e kiadó lakásokat elegáns, középosztálybeli, fehérek lakta negyedekben. A válasz mindig az volt, hogy menjek, még nem adták ki a lakást. Azért kaptam ilyen válaszokat, mert akikkel beszéltem, nem tudták a beszédemből megállapítani, hogy néger vagyok. Amikor aztán megjelentem egy kiadó lakást szemügyre venni, azt mondták, hogy a lakás már ki van adva. Az ilyen típusú, telefonbeszélgetéskor megnyilvánuló diszkrimináció gyakran sújtja azokat a négereseket, akiknek nem volt módjuk megtanulni a sztenderd angolt.

K. M.: Ezek a jó szándékú emberek a társadalmi érvényesüléshez vezető egyetlen helyes utat mutatják meg, amikor nem adnak módot arra, hogy a gyerekek néger angol vagy cigány nyelven tanulhassanak az iskolában. Vagy nem így van?

J. B.: Ez igen bonyolult kérdés. Az igaz, hogy a négereseknek s a cigányoknak kis esélyük van a társadalmi sikerre, ha nem tanulják meg a többségi társadalmi normákat. Az Egyesült Államokban sok néger szülő elutasítja annak a realitását, hogy valaki teljes értékű iskoláztatásban részesülhet ott, ahol a tanítás nyelve egy nem sztenderd nyelvjárás. A többségi kultúra minden intézményéhez a sztenderd angol kapcsolódik, tehát - függetlenül nyelvi háttérétől - mindenkinek, aki teljes értékű tagja kíván lenni a társadalomnak, meg kell tanulnia a sztenderd angolt, úgy, ahogy azt elvárják. Azokra, akik a nem sztenderd nyelvjárásban történő oktatást szorgalmazzák, még ha jó szándék vezet is őket, a legtöbb amerikai néger szülő úgy tekint, mint akik a társadalmon belüli faji megkülönböztetést akarják konzerválni. Mire van szükség? Arra, hogy az emberek a nyelvi eltéréseket megfelelően tudják értékelni és arra, hogy olyan átvezető oktatási programokat dolgozzanak ki, amelyek számolnak a diák kiinduló nyelvi helyzetével s amelyek révén a diák lépésről lépésre haladva eljut a sztenderd nyelvi normák birtokába.

K. M.: Egyetértés-e azzal, hogy Magyarországon is fontos lenne az USA-beli *affirmative action*-höz⁴ hasonló törvényeket hozni a cigányokra vonatkozóan? Bár úgy tudom, hogy az *affirmative action* létjogosultságát sokan vitatják az Egyesült Államokban. Miért?

J. B.: Azért, mert a négereket favorizáló politikának tartják. Az Egyesült Államokban alapelv az esélyegyenlőség biztosítása, annak ellenére, hogy bizonyítható: nem volt, s ma sincs mindenki számára esélyegyenlőség. A történelmi múltnak része a rabszolgaság és az, hogy tilos volt a négereket megtanítani írni és olvasni. Ezt a mai amerikaiak gyakran elfelejtik, amikor nehezen találnak munkát, vagy alig tudják gyermekeik iskoláztatási költségeit kifizetni. Úgy vélik, nem igazságos az, hogy a négerek olyan lehetőségeket kapnak, amelyeket ők vélhetőleg nem tudnak saját gyermekeiknek biztosítani. Azonban ha a diszkrimináció USA-beli történetét megvizsgáljuk, nyilvánvaló: számos intézmény nem nyújtana esélyegyenlőséget a kisebbségeknek, ha az *affirmative action* nem írta ezt elő. Én magam ennek a rendszernek a produktuma vagyok. Nagyrészt azért tudtam egyetemre járni, mert a négerek speciális lehetőségeket kaptak. Nem azt mondom ezzel, hogy fehér diáktársaimnál könnyebben jutottam a diplomákhoz. Egyszerűen lehetőséget kaptam arra, hogy bebizonyítsam: vannak-e olyan intellektuális képességeim, amelyekkel versenyben maradok a fehérekkel az akadémiai küzdőtéren. Azt hiszem, fontos, hogy ha megállapítható az esélyegyenlőtlenség történelmi tényként, akkor minden lehetőséget el kell követni az egyenlőtlenség leküzdésére, de oly módon, hogy a többségi kultúra hordozói ne váljanak nyílt diszkrimináció elszenvedőivé.

K. M.: Hogyan válhat a diszkrimináció célpontjává a többségi kultúra?

J. B.: A többségi kultúra hordozói elleni diszkrimináció látszatáról van szó. Másképp mondva: az Egyesült Államokban nem tagadják meg a fehérektől a lehetőségeket. Inkább az a helyzet, hogy egy olyan fehér ember, aki orvosegyetemre szeretne menni, de ehhez nincs meg a felkészültsége, gyakran úgy látja: a négerek az *affirmative action*-nek köszönhetik, hogy bejutnak ezekre az egyetemekre. Valójában azonban az *affirmative action* úgy van megalkotva, hogy csak kvalifikált embereknek nyújt esélyegyenlőséget. Azt biztosítja, hogy az Egyesült Államokban a kvalifikált kisebbségek számára bizonyos munkahelyek, állások elérhetőek legyenek. A kisebbségek kvalifikátlanságáról kialakított vélekedés az, ami ártalmas a társadalomra nézve, mivel az ilyen vélekedés általában erősíti a diszkriminációt és a faji megkülönböztetést.

K. M.: Légy szíves meghatározni, csak úgy rögtönözve, mi az *affirmative action*?

J. B.: Olyan törvény, amely a múltbeli diszkrimináció leküzdését célozza, olyan módon, hogy bizonyos anyagi eszközöket és lehetőségeket juttatnak azoknak, akik a diszkriminációt elszenvedettek közé tartoznak.

K. M.: Értem. Azon kívül, hogy antihumánus és antidemokratikus, mi a rossz a szegregációban, vagyis az egyes népcsoportok elkülönítésében?

J. B.: Hm. Érdekes, hogy ezt kérdezed, mert a legtöbb fejlett ipari társadalomban van szegregáció, különféle formákban. Az egyik legnyilvánvalóbb szegregáció a társadalmi elit szegregációja. Azok, akiknek elegendő anyagi javak állnak ehhez rendelkezésére, gazdasági szegregációt „mérnek” saját magukra. Az alsó osztályok szegregációja az elnyomás áldozatait sújtja. Amennyiben megerősíti az elnyomást, a szegregáció rossz dolog. Ha mesterségesen támogatja az elitet, rossz dolog. Az Egyesült Államok társadalma az esélyegyenlőség illúzióját nyújtja. Valójában azonban a társadalmat megosztja a jogoknak és privilégiumoknak egyfajta keveréke. Az USA minden állampolgárának azonos jogai vannak, de nem minden állampolgár tartozik a kiváltságosok közé. A kiváltságosok a történelem folyamán fölerősítették a szegények szegregációját, még akkor is, ha akaratlanul tették.

K. M.: Azért kérdezem ezt, mert nálunk sokat beszélnek ma a szegregációról, és volt friss kísérlet a magyarországi cigányok szegregálására. Az értelmiségiek esetleg elítélhetik a szegregációt azon az alapon, hogy antidemokratikus és antihumánus. De vannak, nem is

kevesen, akiket nem különösebben érdekelnek a demokrácia és a humanizmus elvei; ezeknek az embereknek mit lehet mondani a szegregáció veszélyeiről?

J. B.: Amerikában ez elég bonyolult probléma. Inkább az amerikai négerek szemszögéből válaszolom meg ezt a kérdést, s aztán később megítélhetjük, hogy vannak-e magyar analógiák. Sok amerikai négernek ma az a véleménye, hogy a szegregáció nem föltétlenül rossz dolog. Történetileg nézve nyilvánvaló, hogy sok néger be akart illeszkedni a nagyobb amerikai társadalomba. Vagyis azt akarták, hogy a többségi kultúra fogadja el őket, hogy oda mehessenek, ahová kedvük tartja, hogy olyan állásuk legyen, amelynek betöltéséhez képességeikből futja, vagyis - Martin Luther King álmával szólva azt akarták, hogy a képességeik szerinti lehető legjobb éljenek. Azonban amikor az integrációs erőfeszítések ellenségeskedést és faji villongásokat szültek, sok fekete szívesebben maradt meg saját izolált kultúrájában. Ily módon vannak ma olyan feketék, akik a rájuk kényszerített szegénység ellen vannak (az esélyegyenlőtlenség öröksége miatt mondom, hogy a feketékre rákényszerítették a szegénységet), de nem akarnak különösebben beilleszkedni a társadalomba. Egyszerűen nem akarnak szegénységbe kényszerítve élni, nem akarnak rossz közbiztonságban élni, nem akarnak a bűnözés szenvedő alanyai lenni, nem akarnak arra kényszerülni, hogy olyan környéken éljenek, ahol az önfenntartás egyetlen gazdasági lehetősége a kábítószer-kereskedelem. Ez a helyzet az USA régi faji ellentétéinek a következménye.

Más feketék ugyanilyen meggyőző erővel agítálnak a beilleszkedés mellett. Ők azt mondják, hogy ha a többségi társadalom nem tanúsít nagyobb türelmet, a feketéket sújtó gondok állandósulnak és az egész társadalomnak fognak károkat okozni. Tehát a négerek között nagy vita van a beilleszkedés kívánatos mértékét illetően. Lehet-e működőképes néger kultúrát teremteni? Olyat, amelyben gazdagok az oktatási lehetőségek, tiszteletre méltó a kultúra és megfelelőek a gazdasági lehetőségek?

K. M.: Igen. Hadd említsem meg az egyik nagy magyar sajtóvisszhangot keltő esetet. Miskolcon, a belvárosban egyre nőtt a cigány lakosok száma, mire a városi tanács a város határain kívül kívánt a cigányoknak lakásokat építtetni. E telep létrehozásának célja világos volt: hagyják el a cigányok a belvárost! Azon túl, hogy az ilyen szegregációs kísérlet antihumánus, milyen veszélyeket rejt magában egy ilyen politikai döntés?

J. B.: Az Egyesült Államokban faji vagy társadalmi különbségektől függetlenül mindenkinek azonos jogai vannak lakóhelyét megválasztani. Az olyan intézkedések, amelyek bizonyos osztályhoz vagy rasszhoz tartozó embereket mesterségesen gettókba kényszerítenek, csak elmélyítik a társadalmi szakadékokat. Ami a magyar cigányokat illeti, ez az alig álcázott kísérlet a cigányok „lakáshoz juttatására”, valójában Miskolc belvárosából való eltávolításukra, azt a problémát rejt magában, hogy állandósul a cigányoknak a többségi kulturális javaktól való megfosztottsága. És hát, amennyire megismertem a cigányok itteni helyzetét, úgy látszik, hogy a gazdasági esélyegyenlőtlenség itt is olyan következményekkel jár, mint az amerikai négerek esetében. Például sok középosztálybeli amerikai azért tart a négerektől, mert úgy véli: a feketék automatikusan bűnözők is. Vannak olyan dokumentumfilmek, amelyek bemutatják, hogy a fehér nők, ha az utcán egy művelt, középosztálybeli, nyakkendőt s öltönyt viselő fekete férfi jön velük szembe, ösztönösen magukhoz szorítják a retiküljüket. Ez annak a sztereotípiának köszönhető, amely szerint a négerek automatikusan bűnözők is. Nos, ezt a vélekedést részben a szegregáció okozta faji elkülönülés tartja életben. Úgy tudom, van olyan magyar vélemény, hogy a cigányok automatikusan gyakrabban bűnözők. Az USA-ban az a helyzet, hogy azok a feketék, akik előtt nyitva állnak a társadalmi érvényesülés kapui, nem bűnözők. Ha a cigányok megfelelő iskolázásban részesülnek és a társadalmi érvényesülés útjai is megnyílnak előttük, akkor nagyon valószínű, hogy a bűnözésük is lecsökken. Ha nem kapják meg ezeket a lehetőségeket, alig tehetnek mást, mint hogy bűnözés, prostitúció útján vagy más illegális módon tartsák fenn magukat. Ez itt egy szocialista ország, én kapitalista országban élek. Úgy

látom, van egy közös nevező a kettő között: a pénz beszél. Ha valakinek nincs pénze, valamilyen úton-módon szerez magának. Ha a társadalom nem teszi lehetővé, hogy valaki legálisan szerezzen pénzt, az illető illegálisan fog hozzájutni. A lakóhelyi és faji szegregáció egyszerűen állandósítja a bűnözés szükségletét.

K. M.: Azt mondtad egyszer, hogy a *néger bűnözés* kifejezés használata faji előítéletről tanúskodik. Miért?

J. B.: Azért, mert a *bűnözéshez* nem szükségszerű hozzákapcsolni egy faji megnevezést.

K. M.: Ugyanilyen alapon azt is mondanád, hogy a *cigány bűnözés* használata a magyarban szintén faji előítéletről árulkodik?

J. B.: Igen.

K. M.: Kifejtenéd ezt? Miért?

J. B.: Minden magyarországi bűnöző cigány? Lehetetlen, hogy így legyen. Ha a magyarországi vagy USA-beli bűnözési statisztikákat megnézzük, azt találjuk, hogy a cigányok, illetve a négerek nincsenek annyian, amennyien lenniük kellene ahhoz, hogy minden bűnesetet ők követhessenek el. Az Egyesült Államokban a bűnözők többsége fehér, de a börtönökben többségben vannak a színesek. Ez nyilvánvalóan faji megkülönböztetés következménye. Nagyon szembeszökik például, hogy az a fehér középosztálybeli férfi, aki merényletet követett el Reagan elnök ellen, nem került börtönbe. Még csak nem is vádolták gyilkossági kísérlettel. Elmegyógyintézetbe tették. Biztosíthatlak, hogy ha Reagan elnökre egy alsó osztálybeli néger lőtt volna rá, senki nem tétélezte volna föl róla, hogy bolond. Itt osztályhoz kötött előítélet működik.

K. M.: Röviden elmondanád, hogy zajlott a gyerekkorod, s miként váltál az elegáns társadalom tagjává?

J. B.: Nagyon szerencsés voltam, mert édesapám igen művelt ember volt. Fontos volt a gyerekkoromban az, hogy a családom eredetileg Philadelphiába való, ahol sohasem volt rabszolgaság a kvékerek miatt. Így a családban felmenőim generációkon keresztül szabad négerek voltak, s ennek köszönhetően olyan iskoláztatásban volt részük, amilyenben sok néger nem részesülhetett. Ezek az iskoláztatási lehetőségek megengedték, hogy integrálódjunk. Adófizető állampolgár vagyok, igen hasonlítok a középosztálybeli vagy felső középosztálybeli amerikaiakra, pénzt gyűjtök, hogy gyermekeimet iskoláztathassam, érdekelnek társadalmunk gazdasági állapotának kérdései, és, őszintén mondom, foglalkoztat, hogy milyen képet alkotnak a világban rólunk, amerikaiakról. De olyan ember vagyok, aki megtapasztalta a tisztán faji diszkriminációt is, ezért mélyen érint, hogy a mi amerikai társadalmunkban nem valósul meg a hirdetett társadalmi esélyegyenlőség. Az Egyesült Államoknak nagyok a lehetőségei: olyan ország lehetne, ahol faji és nemzetiségi különbségek ellenére mindenkinek azonosak a lehetőségei. A helyzet azonban az, hogy az USA nem volt ilyen ország s ma sem ilyen.

K. M.: Peter Trudgill egyik könyvében olvastam, hogy még 1949-ben is volt valaki, aki azt írta, hogy „a feketék nem tudják kiejteni az r-et, mert vastag az ajkuk”. Te ki tudod ejteni az r-et? Hogy tanultad meg?

J. B.: Nevetséges. Abszurd az az állítás, hogy a fehérek és feketék közötti fiziológiai különbségek okozzák a nyelvi különbségeket. Igen, ki tudom ejteni az r-et, és minden USA-beli néger ki tudja ejteni, aki olyan nyelvi körülmények közé került, mint én. Sok fehér New York-i nem ejti az r-et. Ami azt illeti, néhai John Kennedy elnök sem ejtette az r-eket. Pedig az ő ajka nem volt vastag és az orra sem volt széles. Az ilyen kijelentések faji előítéletről vallanak és sajnos a társadalomtudományokat világszerte befolyásolja az a politikai környezet, amelyben ilyen kijelentések elhangzanak.

K. M.: És miért tartják oly makacsul magukat ezek az abszurd nézetek?

J. B.: Ezek a nézetek a status quo igazolásának igényéből fakadnak. Ha bevalljuk, hogy a feketéket megfosztották a lehetőségektől, akkor a társadalom a hibás. Ha a probléma oka az

ajkakban keresendő, akkor az a néger emberek hibája. Világos? Az a kérdés, hogy kit vagy mit hibáztatunk. Az USA-ban az történt, hogy az elnyomás áldozatát hibáztatták, mintha ők okozták volna az elnyomást.

K. M.: Tíz esztendő telt el az Ann Arbor-i néger angol per⁵ óta. Ez a per nagy vitákat okozott és sok kutatást inspirált az iskolai oktatásban használandó nyelvváltozatokkal kapcsolatban. Tudósként milyen szaktanácsot adnál a politikusoknak és az oktatási vezetőknek?

J. B.: Az Ann Arbor-i ítélet a polgárjogi mozgalmakból nőtt ki abban az értelemben, hogy sok fekete tudatában volt már annak, hogy a fehérek és feketék szegregációja oktatásbeli különbségekhez vezetett. 1954-ben volt egy híres per. Brown versus the Board of Education néven ismeretes az amerikai történelemben, ebben egy néger lány a Kansas állambeli Topekában a tankerületet oktatási diszkriminációval vádolta. Akkoriban az iskolák szerte Amerikában szegregáltak voltak. A legfelsőbb bíróság határozata nyomán megkezdődött az iskolák integrációja, ami az ország egyes részein sikeres volt, más részein nem. Olyan városokban, mint például Detroit vagy Chicago, az állami iskolák továbbra is a szegregáció jegyeit viselték. A gyerekek a környékbeli iskolákba jártak, de mivel a környék fajilag szegregált volt, az iskolák nem nyújthattak megfelelő szintű oktatást. Annak ellenére, hogy a szabályok azt implicáltak, hogy a tanulók a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolába járnak. Szóval a szegregált lakóközetekből fakadó oktatási esélyegyenlőtlenséget ellensúlyozni kellett, így kezdődött el a tanulók buszoztatása, ami sok vitát gerjesztett. A szegény fekete negyedekből buszon vitték a gyerekeket középosztálybeli kertvárosi iskolákba. Az Ann Arbor-i per azt bizonyította be, hogy a buszoztatás ellenére is megmaradt a szegregáció. A néger gyerekeket nyelvileg hátrányos helyzetűnek ítélték tanáraik, akik nem tudtak különbséget tenni egyfelől a nyelvi defektusok, másfelől a sztenderd angoltól némileg eltérő szabályok szerint működő néger angol dialektus között. A per eredménye, hogy több ma az olyan továbbképzés, ahol a tanárokat fölkészítik a tanulók nyelvi különbségeiből fakadó problémák szakszerű megoldására. Ha tanácsot adnék amerikai vagy más, nyelvileg pluralisztikus ország oktatásirányítóinak, azt mondanám, hogy az adekvát oktatási program összeállítását meg kell előzniük a tanulók nyelvi eltéréseit föltáró, objektív elemzéseknek. Csak ezen ismeretek birtokában lehet sikeres oktatási programokat készíteni.

Ide tartozik még a következő. Az USA-ban háromféle gyermek van. (1) Azok, akik a sztenderd angolt anyanyelvükként tanulják, (2) azok, akik nem sztenderd angolt tanulnak anyanyelvükként, ilyenek pl. a fehér „mucsaiak”, vagy a gettóban élő feketék és (3) a bevándorlók, pl. a magyarok, akik nem tudtak angolul, amikor bevándoroltak. Az a helyzet, hogy az amerikai iskolák nem vesznek tudomást ezekről a különbségekről, minden gyerekkel úgy bánnak, mintha a sztenderd angol lenne az anyanyelvük. Nagyon kevésbé veszik csak figyelembe a nyelvi különbségeket, ezért aztán azok, akiknek nem anyanyelvjárása a sztenderd angol, az iskolai intelligenciateszteken nem teljesítenek olyan jól, mint a többiek.

K. M.: Van kikristályosodott tudományos álláspont ezekben a kérdésekben?

J. B.: Nincsen, s ennek több oka van. Az egyik ok gazdasági: az oktatás pénzbe kerül. Az eltérő kultúrájú diákok adekvát oktatásához a kiadóknak, a tanároknak, a tanárképző szakembereknek és az egyetemeknek mind el kellene ismerniük a társadalmon belüli kulturális különbségek létét. Az Egyesült Államokban nagyon ritka az olyan oktatási program, amely figyelembe veszi a kulturális eltéréseket. Az amerikai oktatás igen „darwinista”, abban az értelemben, hogy a diák „vagy megszokik, vagy megszökik”. Ha fel tudod venni a versenyt a többiekkel, annak ellenére, hogy másmilyen a kultúrád, rendben van. De ne várjon senki speciális, adaptált oktatást csupán azért, mert más háttérrel érkezett!

K. M.: A nyelvészek azt tartják, hogy „a nem sztenderd beszéd kiküszöbölése” helytelen oktatási elv. Miért?

J. B.: Ez a kérdés látszólag egyszerű, de kulturális és nyelvi szempontból igen összetett. Az átlagos sztenderd változatot beszélő ember, beszéljen akár sztenderd magyart vagy sztenderd amerikai angolt, a saját nyelvjárását könnyűszerrel elsajátítja, az édesanyjától játszva megtanulja, s el sem tudja képzelni, hogy milyen az, ha valaki nem úgy beszél, ahogyan ő. Mivel neki könnyedén ment ez a nyelvtanulás, azt várja másoktól is, hogy ugyanolyan könnyen tanulják meg a sztenderdet. A nyelvészek tudják, milyen nehéz egy második nyelvjárást megtanulni vagy milyen nehéz egy második nyelvet⁶ megfelelően elsajátítani. Akik szerint ki kell küszöbölni a nem sztenderd nyelvjárást, azok kiküszöbölendők tartják az ehhez a nyelvjáráshoz tartozó kultúrát is. Nagyon imperialista dolog azt állítani, hogy valaki kultúráját ki lehet küszöbölni. Nagyfokú érzéketlenségnek tartom, amikor oktatási programok azt szuggerálják, hogy a tanulók - cigányok vagy néger - valamilyen módon el kellene utasítsák saját kultúrájukat, és át kellene venniük azt a kultúrát, amelyről nem bizonyítható, hogy a gyerekek el akarják sajátítani. Miért akarna egy néger gyerek megtanulni sztenderd angolul, ha azt látja maga körül, hogy a sztenderdet beszélőknek semmi köze hozzá? És mégis, az USA oktatási nézetei mind ezt sugallják. Igazi 22-es csapdája ez: egyrészt azt mondják, hogy nem viszed sokra, ha nem tanulsz meg a sztenderd angolt, másrészt viszont ha megtanulsz, az még nem garancia arra, hogy megszűnik veled szemben a diszkrimináció.

K. M.: Milyen lenne a helyes megközelítés?

J. B.: Olyan, amelyik tudomásul veszi az iskolába lépő diák nyelvi integritását, tisztelettel viseltetik a diák nyelve és kultúrája iránt, függetlenül attól, hogy ennek a nyelvnek és kultúrának milyen a társadalmi-gazdasági státusa. A gyerekeknek nem bűne az, hogy szegény. Egyébként erős érvek vannak arra, hogy a szegény gyerekek több segítségre van szüksége, mint a gazdagnak. Azonban a legtöbb iparilag fejlett országban, társadalmi berendezkedéstől függetlenül, nem ez történik. Kapitalista és szocialista országokban egyaránt erős a tendencia a status quo fenntartására. A status quo azt a vélekedést van hivatva konzerválni, mely szerint az elit normái felsőbbrendűek, a szegények normái alsóbbrendűek, és a szegényeknek az a dolga, hogy belássák: alsóbbrendűek lévén, lelkesedéssel kell törekedniük az elit csoport kultúrájának elsajátítására. Csakhogy az elit kultúra elsajátításához szükség van arra, hogy a reménybeli elsajátító érintkezessen e kultúrával. A sztenderd angol vagy a sztenderd magyar elsajátításához elengedhetetlen, hogy sztenderd beszélőkkel társalogjon a tanuló. Ha egy gyerekeknek nincs elegendő interakcióra lehetősége, ha nem engedheti meg magának, hogy olyan ruhát vegyen vagy olyan lakásban lakjon, amely ehhez az interakcióhoz nélkülözhetetlen, hogyan remélhető, hogy legyőzi a társadalmi izoláció hatásait? Majdnem lehetetlen legyőznie.

K. M.: A Newmeyer szerkesztette könyvben olvasható tanulmányodban⁷ azt írod, hogy a nyelvészet fontos fegyver lehet a faji megkülönböztetés elleni harcban. Hogyan?

J. B.: Nyelvtudományi axióma, hogy minden beszélt nyelv egyenlő, a mindenható nem tesz különbséget az egyes nyelvek között. Csak a társadalomban találunk megkülönböztetéseket. Hadd mondjam el személyes tapasztalataimat! Kisiskolás koromban nem sztenderd angolt beszéltem, be is mutatom: megváltoztatom a kiejtésemet. Az átiratból ez valószínűleg nem derül ki, de ha valaki most hallgat engem, tudja, hogy úgy beszélek, mint a szegény USA-beli néger. És amikor így beszéltem, a tanáram azt mondták, hogy rossz angolt beszélek, nyelvtanilag hibásan beszélek, meg hogy a beszédem azt mutatja, hogy képtelen vagyok logikusan gondolkodni. Nagyon sok nem sztenderdet beszélő diáknak mondták ugyanezt, én viszont ismertem számos olyan embert, rokonokat és barátokat, akik intelligensek voltak, de nem sztenderd angolt beszéltek. A nyelvtudomány azért segíthet itt, mert megvannak az objektív módszerei arra, hogy leírja az egyes nyelvjárások közötti mondattani, jelentéstani, alaktani és hangtani eltéréseket. A nyelvjárások közti különbségek leírásával, azonosításával két dolgot próbálunk elérni. Az első: a nem tradicionális

népcsoportok tagjainak, vagyis azoknak, akik a történelem során a hatalmi pozíciókon kívül rekedtek, megfelelő oktatási lehetőségeket szeretnénk nyújtani. Azt vizsgáljuk, hogy miként segíthetjük a cigány gyereket vagy az amerikai néger gyereket a sztenderd nyelvjárás sikeresebb elsajátításában. A dolog másik oldala viszont az, hogy nagyobb nyelvi toleranciára van szükség. Szaktanácsadója vagyok nagy amerikai vállalatoknak, amelyek felismerték, hogy a vállalaton belül a kisebbségi alkalmazottakat gyakran alacsonyabb rendűnek tekintik a fehéreknél, s ez nem ritkán nyelvi alapon történik. A vállalatvezetők felismerték, hogy sok-sok tehetséges ember a nyelvjárásához tapadó sztereotípiák miatt nincs akkora hasznára a társadalomnak, amekkora hasznára lehetne. Mi, nyelvészek ebben az esetben toleranciára tanítjuk az elit osztályok tagjait azért, hogy a kulturális és nyelvi sokféleségről tartunk nekik tanfolyamokat. Ez a tevékenység sikeres, mert csak akkor remélhető a helyzet megváltoztatása, ha az elit belátja, hogy saját legfőbb érdeke a hátrányosabb helyzetűek segítése.

K. M.: Ez hihetetlen. Nagyvállalati vezetők pénzt költenek arra, hogy tanfolyamokat látogassanak, ahol saját sztereotípiáik képezik a tananyagot?

J. B.: Igen. De a dolog nem így volt bevezetve.

K. M.: De ez a lényeg, ugye?

J. B.: Ez. Pontosan ezt tesszük, de rafinált módon fogtunk hozzá. Mint közismert, a nyelvészetben nagy szakirodalma van a nyelvi attitűdök kutatásának. Tudtuk, hogy az amerikai nagyvállalati vezetők magukat nagyon hatékony kommunikátoroknak hiszik. Az amerikai nagyvállalatok nagy súlyt fektetnek mind a hazai, mind a nemzetközi kommunikáció hatékonyságára. A csökkenő hatékonyságú kommunikáció érzete készítette az üzletembereket arra, hogy a nyelvészekhez forduljanak: segítsenek növelni a vállalat hatékonyságát az alkalmazottak képességeinek jobb kiaknázása révén. Szóval tulajdonképpen a „hatékonyabb kommunikáció” leple alatt tudtunk szöveghezni sok olyan kérdést, amelyet egyenesben, direkt módon nem hozhattunk volna szóba. Az üzletemberek szívesen fizetnek a „hatékonyabb kommunikációért”. Azért nem fizetnének, hogy megváltoztassuk a nyelvi attitűdjeiket, de valójában az történik, hogy a hatékonyabb kommunikáció érdekében meg kell változtassák attitűdjeiket. Szóval szemináriumokat tartunk nekik ezekről a kérdésekről, tiszteletben tartva kulturális orientációjukat. Tudjuk, hogy nagyon jó egyetemeken szereztek diplomát, egyesek a Harvard Egyetemen vagy a Yale-en, tehát a legkitűnőbbeken. Ezeknek az embereknek az elittudata onnan fakad, hogy a legjobb egyetemekre jártak. És ez a tény nagy lehetőséget rejt magában, mivel ezek az emberek tisztelik a tudást, nagyra becsülik a tudományt és készek az új ismeretek befogadására. Vannak a társadalomban olyanok is, akik elzárkóznak az új ismeretektől, de ők sem zárkóznak el a profittól. Ezek az amerikai üzletemberek annyit akarnak „kihozni” alkalmazottaikból, amennyit csak lehet, és tudják: ha fehér és néger alkalmazottaik között kommunikációs problémák vannak, az alkalmazottak teljesítménye kisebb, mintha nem lennének ilyen problémák.

K. M.: 1987-ben azt mondtad nekem a berlini kongresszuson, hogy nyilvános vitára fogod hívni Hayakawa szenátort, aki az USA-beli kétnyelvű oktatási programok drasztikus csökkentését szorgalmazza.

J. B.: Hayakawa beteg volt, de kihívtam Stanley Diamondot, aki a US English mozgalom⁸ egyik alapítója.

K. M.: Hogy zajlott a vita?

J. B.: Hayakawa szenátor, Diamond úr és az általuk alapított csoport az angolt az Egyesült Államok hivatalos nyelvéné akarják nyilvánítani, az egynyelvű USA mellett érvelnek. Úgy vélik, az angol nyelv veszélyben van a növekvő számú spanyol anyanyelvű amerikai miatt, az egyre több vietnami, kambodzsai és kínai bevándorló miatt, vagyis az angolt anyanyelvűként nem beszélők növekvő száma miatt. Azt állítják, hogy az angol megmentése érdekében Amerikában hivatalos politikai lépésekre van szükség. Én azzal

érveltem a vitában, hogy az Egyesült Államok nyelvileg mindig toleráns ország volt, abban az értelemben, hogy befogadtuk az új életet kezdőket; jöjjenek Amerikába és boldoguljanak legjobb tudásuk szerint! Hadd mondjam el, hogy vannak amerikai magyar barátaim, akiknek az ősei egy szót sem tudtak angolul, amikor bevándoroltak Amerikába. Azért jöttek Amerikába; mert tudták: Amerika olyan ország, ahol ha keményen dolgoznak, jobban fognak élni, mint ahogy otthon éltek. Eleinte magyar közösségeket alapítottak, ahol megőrződött, fennmaradt a magyar nyelv. Aztán gyermekeiket arra biztatták, hogy tanuljanak meg angolul. Általában három generáció után ezek az amerikai magyarok már angolul beszéltek, és sokan közülük ma már nem tudnak magyarul, annak ellenére, hogy erős érzelmi szálak fűzik őket az óhazához. Amerika történelme folyamán nyelvileg toleráns volt, a „népek kohójában”, az „olvasztótégelyben” sok ember beolvadt és ennek a beolvadásnak része a nyelvi beolvadás is.

Vannak azonban gazdasági érvek is a US English-mozgalom ellen. Én Texasban lakom, ahol jelentős számban élnek spanyol amerikaiak. Nálunk a havi villanyszámlát két nyelven állítják ki: angolul és spanyolul. Na már most ha spanyolul nem lenne a szöveg rajta a számlán, a legtöbb egynyelvű, angolul nem tudó spanyol nem tudná elolvasni s valószínűleg nem is fizetné ki. Ha ők nem fizetik ki a számláikat, akkor az egynyelvű, csak angolul tudó amerikaiak kénytelenek nagyobb számlákat fizetni.

Szóval az Egyesült Államokban nem volt szükség hivatalos nyelvpolitikára. Ha engem kérdeznek, nincs szükség állami beavatkozásra nyelvi kérdésekben. Az amerikai társadalom demokratikus elvei elegendő motivációt adnak az embereknek ahhoz, hogy megtanuljanak angolul. Ez volt az egyik dolog, amit elmagyaráztam Diamond úrnak. A spanyol amerikaiak nagyon is meg akarnak tanulni angolul, de nem találnak elegendő iskolát, ahol megtanulhatnának. És akkor ez a US English-társaság, amely az angolt egyetlen hivatalos nyelvvé akarja nyilvánítani Amerikában, nem tartja szükségesnek a kétnyelvű oktatást, nem tartja szükségesnek, hogy a spanyoloknak legyen lehetősége megtanulni angolul. Úgy látom, célt tévesztettek. A US English ellenében alakult egy új csoport, *English Plus* a neve. Ők ugyanazt az álláspontot támogatják, amit most elmondtam. Van olyan ember, aki nem tudja, hogy az angol az USA hivatalos nyelve, noha nincs ez törvénybe iktatva? Ha valaki nem ismeri el, hogy az angol az Egyesült Államok hivatalos nyelve, akkor az illető valószínűleg marslakó. Az, aki nem hiszi el, hogy az Amerikába bevándorlók, miközben teljes jogú amerikai állampolgárokká akarnak válni, meg is kívánnak tanulni angolul, nincs tisztában a bevándorlók indítékaival. Továbbá, ha az angolt az Államok hivatalos nyelvévé nyilvánítják, akkor szükség lesz nyelvi rendőrségre is. Kik lesznek a nyelvi rendőrség tagjai? Kik fogják őrzőjáratokon figyelni a beszélgetések nyelvét? Az amerikaiak nem kedvelik a kormányt, a közhivatalokat. Minél kevesebb van ezekből, annál jobb - mondja az amerikai. - Ezt szeretem a hazámban. Nem különösebben óhajtom, hogy a kormányzati hivatalok megszabják, mit tegyek. Sok probléma van Amerikában, de boldog és büszke amerikai vagyok, mivel a kormánynak csak az a dolga, hogy biztosítsa a villanyáramot, az ivóvizet, tegyen róla, hogy az emberek ne öldököljenek, ne legyen magas a bűnözési statisztika. Egyébként hagyjanak békén, ne is tudjam, hogy léteznek. Problémákat okoz a sok-sok fegyver Amerikában, de nyelvi rendőrségre nincsen szüksége senkinek. Nyelvi törvényekre sincs. Kétszáz éve jól működik az USA ilyen törvények nélkül is. Az ilyen szándékok valójában a célt tévesztett idegengyűlölettel azonosak. A US English-mozgalom támogatói között sokan vannak, akik ellenségesen viszonyulnak az amerikai történelem bevándorlást tárgyaló fejezetéhez. Ők nem engedték volna be az angolul nem tudó bevándorlókat. Amerika nem lenne az, ami, ha csak az angolul tudók jöttek volna, ha a kínaiak, az olaszok, a csehek, a lengyelek, magyarok, oroszok nem vándoroltak volna be. Még ma is jönnek, tudják, hogy ha keményen dolgoznak, jobban fognak élni. Nem kell nekik elmagyarázni, hogy Amerikában az angol a hivatalos nyelv, tudják jól. Arra van szükségük, hogy legyen elég olyan iskola, ahol az angolt mint második nyelvet elsajátíthatják.

K. M.: Köszönöm az interjút.

J. B.: Én köszönöm.

Az alábbi interjú 1989 szeptemberében egy budapesti konferencia után készült John Baugh-val, a University of Texas at Austin nyelvészprofesszorával

Jegyzetek

- 1 *A faji előítéletek* kifejezésben a *faji* szó használata - a Magyar értelmező kéziszótár minősítése szerint is - tudománytalan. A helyes kifejezéseket azonban Magyarországon csak az iskolákban és a tudomány világában használják, a köznyelvben nagyon elterjedtek a *fajgyűlölet*, *faji megkülönböztetés*, *faji villongások* stb. szókapcsolatok. Köznyelvi elterjedtsége miatt használjuk a *faji* szót, „a rasszista elméletek és gyakorlat leírására”, amint Virágos Zsolt is tette A négerség és az amerikai irodalom (Akadémiai, 1975) c. könyvében.
- 2 Az alapnyelv (angolul: vernacular) szociolingvisztikai terminus technicus. Azt a nyelvváltozatot jelenti, amely valamely nyelvközösség legsajátabb, mindennapi kommunikációs eszköze; amelyet a nyelvközösség minden tagja hibátlanul használ. Az USA-ban a néger alapnyelv (Black English Vernacular) tanulmányozása az 1960-as évek óta folyik.
- 3 A mondat jelentése: Nincs nekik egy sem. - A sztenderd angolban ennek a mondatnak *They do not have any* felel meg. Az *ain't* használata nem sztenderd jelenség.
- 4 Az *affirmative action* célja a múltbeli faji vagy nemi diszkrimináció foglalkoztatásbeli hatásainak korrekciója és e diszkrimináció újratermelődésének megakadályozása. A törvény megköveteli, hogy az állami intézmények és a közpénzekből támogatott intézmények, pl. egyetemek, szabályozott módon, a diszkrimináció ellensúlyozására, bizonyos állásokat az alulreprezentált kisebbségek tagjaival töltsenek be. Az *affirmative action* eltér a diszkrimináció-ellenes törvényektől: az utóbbiak tiltják a diszkriminációt, az előbbi azonban pozitív intézkedéseket foganatosít a diszkrimináció hatásainak megszüntetésére.
- 5 1977-ben Ann Arbor város Green Road néven ismert részén a Martin Luther Kingről elnevezett általános iskola tizenöt néger tanulójának szülei beperelték az iskolát, az Ann Arbor-i tankerületet és a Michigan állami iskolaszéket. A felperesek szerint az illetékesek nem vettek figyelembe számos olyan kulturális, társadalmi és gazdasági tény, amelyek figyelembevételére esetén a gyerekek iskolai előmenetele normális lehetett volna. A felperesek azzal érveltek, hogy a gyerekek által használt néger angol oly mértékben különbözik az iskolában használt sztenderd angoltól, ami esélyegyenlőtlenséget okoz iskolai karrierjükben. A bíróság 1979-ben jogerős ítéletben kötelezte az alpereseket, hogy dolgozzanak ki egy olyan tervezetet, amelynek alapján (1) a tanárok képessé tehetők arra, hogy fölismerjék a néger angolt beszélő tanulókat, és (2) megtanítsák őket a sztenderd angol olvasására. Az ítélet precedens értékű.
- 6 Különbség van *második nyelv és idegen nyelv* között. A második nyelv az a nem-anyanyelv, amelynek valamilyen funkciója van, pl. államigazgatási vagy oktatási, s amelyet a mindennapi kommunikációban felváltva használnak az anyanyelvvél. Második nyelv például az angol Indiában, az orosz Észtszországban és a szlovák a felvidéki magyarok esetében. Idegen nyelvnek azt a nem-anyanyelvet nevezik, amelynek nincs fent említett funkciója, s amelyet beszélője nem használ mindennapi kommunikációjában. Idegen nyelv például az angol a japánok számára vagy a francia a románok számára.
- 7 Language and race: some implications for linguistic science. In: Frederick J. Newmeyer (szerk.), Language: the socio-cultural context. (Linguistics, the Cambridge survey; v. 4). 64-74. Cambridge University Press, 1988.
- 8 A US English-szervezet 1983-ban alakult. Célja az angolnak az Egyesült Államok hivatalos nyelvové nyilvánítását, a kétnyelvű oktatás állami támogatásának megszüntetése. A szervezet tagjainak számát 1989-ben 250 ezer és 350 ezer között becsülték, vö. Nunberg Geoffrey: Linguists and the Official Language Movement. *Language*, 65 (1989): 579-587.